

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ-
ԳՈՐԾԱՌՈՒԹԱՅԻՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
(մեթոդաբանական տեսանկյուններ)**

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Յուրաքանչյուր հասարակության զարգացածության չափանիշը պետք է փնտրել նրա անդամների պահանջմունքների, իրավունքների և ազատությունների իրացման սահմաններում¹: Իսկ հանրության անդամների կյանքի որակն էապես պայմանավորված է հասարակական համակարգի ճիշտ ու արդյունավետ կառավարմամբ:

Փրինստոնի համալսարանի պրոֆեսոր (հետագայում՝ ԱՄՆ 28-րդ նախագահ) Վուդրո Վիլսոնն իր «Պետական կառավարման գիտությունը» (1886 թ.) աշխատության մեջ, ի մի բերելով հանրային կառավարման խնդիրների վերաբերյալ համաշխարհային մտքի պատմության ընթացքում ձևավորված ժառանգությունը, նկատում է, որ հետագոտողներին առավել հետաքրքրել և հետաքրքրում են իշխանության կառուցվածքի, պետության բնույթի և գործառույթների, միապետության, ժողովրդավարության և օլիգարխիայի, իրավասությունների ու արտոնությունների հիմնահարցերը²:

Վ. Վիլսոնը նկատում է, որ դիտարկվող թեմաների հիմքում ընկած է եղել առավելապես հետևյալ հարցը. «...Ո՞վ պետք է գրի օրենքը, և ինչպիսի՞նք այն պետք է լինի: Հարցը, թե ինչպես պետք է այդ օրենքը կյանքի կոչել առանց բարդությունների, կարճ ժամանակահատվածում և բոլորի համար հավասարապես, մի կողմ էր դրվել, քանզի համարվում էր, որ դա «գործնական մանրուք» է, որը կարող է կարգավորվել շարքային չինովնիկների կողմից...»³:

Այդ ժամանակներից ի վեր քաղաքագիտության, տնտեսագիտության, սոցիոլոգիայի, հոգեբանության, փիլիսոփայական մարդաբանության զարգացումը հիմքեր է ստեղծել հանրային կառավարման գիտության էական առաջընթացի, տարբեր ուղղությունների ու դպրոցների ձևավորման համար:

¹ Տե՛ս **Hovhannisyan H.** The Factor of Human Rights Protection as Criteria for the development in the Social System. Universitätsverlag Potsdam, 2005, էջ 23-24:

² Տե՛ս **Вильсон В.** Наука государственного управления // <http://kk.convdocs.org/docs/index-234735.html>

³ Նույն տեղում:

Հանրային կառավարման դասական ուղղության ամենանշանավոր դեմքերից մեկը՝ ֆրանսիացի Անրի Ֆայոլն առաջարկել է կառավարման հետևյալ սահմանումը. կառավարել նշանակում է կանխատեսել (գուշակել, նախասահմանել սպասվող գործընթացները և մշակել գործողությունների ծրագիր), կազմակերպել (ձևավորել հաստատության սոցիալական և նյութական օրգանիզմը), կարգադրել (հարկադրել կոլեկտիվին աշխատելու անհրաժեշտ ձևով), կոորդինացնել (միավորել, փոխադարձ շաղկապել, ներդաշնակեցնել բոլոր գործողություններն ու ջանքերը) և վերահսկել (հետևել, որ ամեն բան տեղի ունենա սահմանված կանոնների համաձայն)⁴:

Արդյունավետ կառավարման վերաբերյալ դասական դպրոցի հիմնարար սկզբունքները կարելի է ներկայացնել հետևյալ դրույթներով. *ա) գիտություն՝ ավանդական հնարքների փոխարեն, բ) ներդաշնակություն՝ հակասությունների փոխարեն, գ) համագործակցություն՝ անհատական աշխատանքի փոխարեն, դ) առավելագույն արդյունավետություն յուրաքանչյուր աշխատանքում:*

Գիտություն՝ ավանդական հնարքների փոխարեն... Անհրաժեշտ է հիշել, որ ամեն մի մեթոդի հիմքում ընկած է որոշակի օրինաչափություն, ինչն էլ ապահովում է դրա արդյունավետությունը, խնայողականությունը, մատչելիությունը, նպատակաուղղվածությունն ու հուսալիությունը: Այլ կերպ ասած՝ մեթոդապես գրագետ մոտեցման հիմքում ընկած են գիտելիքն ու իրազեկությունը:

Յուրաքանչյուր երևույթի հետ գործ ունենալիս կարևոր է դրա էության և զարգացման առանձնահատկությունների իմացությունը: Առավել ևս, երբ խնդիրը վերաբերում է այդ երևույթի վրա ազդելուն, փոփոխելուն և ուղղորդելուն:

Այնուհանդերձ, հանրային կարծիքի մերօրյա դրսևորումներում ևս հաճախադեպ է այն մտայնությունը, թե հասարակական համակարգի կառավարումը շատերին մատչելի գործ է և կապված է առաջին հերթին տարատեսակ արտոնություններ ունենալու ու հանրային բարիքներից օգտվելու լրացուցիչ հնարավորությունների հետ: Քիչ չեն նաև դեպքերը, երբ հանրային կառավարման խնդիրներով զբաղվելու հավակնություններ են դրսևորում մասնագիտական լուրջ պատրաստվածություն ու փորձառություն չունեցող մարդիկ. չի՞ հաջողվել լուրջ ձեռքբերումներ ունենալ նեղ մասնագիտական ոլորտում. չի՞ բավականացրել ժամանակը, կամ տարբեր գործոններ խանգարել են կայանալու որպես հաջողակ ճարտարագետ, բժիշկ, կենսաբան կամ հոգեբան, սակայն առկա են հավակնոտ բնավորությունը, մեծ ակնկալիքները կյանքից և իշխելու ցանկությունը, ուրեմն կարելի է քաղաքականությամբ զբաղ-

⁴ Ст' у **Файоль А.** Общее и промышленное управление. М., 1923, էջ 5:

վել, պաշտոնավարել ու զբաղվել հանրային կառավարման գործնական խնդիրներով:

Ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքը՝ որոշումների ընդունմանը առավել լայն խավերի (անմիջական կամ միջնորդավորված) մասնակցության մասին դրույթը, չի կարելի պարզունակորեն մեկնաբանել, թե յուրաքանչյուր ոք ի վիճակի է երկիր դեկավարելու:

Ինչպես ոմն մեկը, ով վավերագրական ֆիլմ է դիտել վիրահատության մասին կամ ենթարկվել վիրահատության, դեռևս չի կարող վիրաբույժ համարվել ու զբաղվել վիրաբուժությամբ, այնպես էլ հանրային կառավարման խնդիրներով զբաղվելու համար պահանջվում են ծանրակշիռ գիտելիքներ ու անհրաժեշտ հմտություններ: Հասարակական կյանքի, դրա ոլորտների կազմակերպման ու կառավարման համար անհրաժեշտ են հասարակության «անատոմիայի» և «ֆիզիոլոգիայի» քաջ իմացություն, տեսական լուրջ պատրաստվածություն և գործնական կարողություններ:

Կառավարման հարցերով փորձագետ Ս. Վարդումյանը, վերափոխելով 5-րդ դարի պատմիչ Եղիշեի հայտնի խոսքերը, իրավացիորեն նկատում է. «Կառավարում իմացեալ առաքելություն է, կառավարում ոչ իմացեալ պատուհաս»⁵:

Հասարակական համակարգի զարգացման ու փոխակերպման առանձնահատկությունների, «անատոմիայի» և «ֆիզիոլոգիայի» վերհանման առումով առավել արժեքավոր կարող է լինել *կառուցվածքային և գործառության վերլուծության մեթոդի* կիրառումը *միջին մակարդակի սոցիոլոգիական տեսության համատեքստում*:

Միջին մակարդակների տեսության գաղափարն առաջարկել է ամերիկացի սոցիոլոգ Ռոբերտ Մերտոնը 20-րդ դարի 40-ական թվականներին: Այս հայեցակարգի համաձայն՝ հետազոտության օբյեկտ են ոչ թե հասարակությունն ու քաղաքակրթությունն ընդհանրապես, ոչ թե առանձին անհատներն ու նրանց գործունեությունը, այլ **սոցիալական ինստիտուտները (հաստատությունները), խմբերն ու գործընթացները**⁶:

Ի դեպ, հաճախ կարելի է հանդիպել «հասարակական ինստիտուտ» հասկացությունը չափազանց լայն իմաստով գործածելու դեպքերի, երբ այն տարածվում է նաև սոցիալական մեխանիզմների (կառուցակարգերի), ավանդույթների, ենթակառուցվածքային միավորների վրա: Օրինակ՝ խոսվում է պատգամավորին ետ կանչելու, դատարանի վճիռը բողոքարկելու, խնամախոսության ինստիտուտների մասին: Մինչդեռ ավելի ճիշտ կլիներ խոսել ետկանչի ու բողոքարկման մեխանիզմների, խնամախոսության ավանդույթի կամ արարողակարգի մասին:

⁵ Ս. Վարդումյան, Կառավարչական հմտությունների զարգացում, Եր., 2014, էջ 189:

⁶ St'e u Девятко И. Р. Мертон и его теория среднего уровня // История теоретической социологии в 4-х т. Т. 3, М., 1997, էջ 250-270:

Մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում են հասարակական ինստիտուտների նկարագրական, համեմատական, նաև այլաբանական բնույթի մեկնաբանություններ (որպես տրոբլած արահետ, հուն, կենդանական բնագոյների սոցիալական անալոզ և այլն)⁷:

Հասարակական ինստիտուտի էությունն առավել ամբողջական կարելի է արտահայտել հետևյալ սահմանմամբ. *հասարակական ինստիտուտները հանրային կյանքի կազմակերպման և կառավարման հարաբերականորեն կայուն ձևերն ու եղանակներն են, որոնք հասարակական հարաբերություններն ու գործընթացները դարձնում են սոցիալ-կառուցվածքային տեսանկյունից առավել կարգավորված ու նորմավորված*⁸:

Ժամանակակից սոցիոլոգիան հասարակական համակարգում առանձնացնում է վեց գլխավոր ինստիտուտներ՝ **տնտեսություն, քաղաքականություն, ընտանիք, կրթություն, գիտություն և կրոն**: Դրանք կազմում են հասարակության ողնաշարը:

Հասարակական տարբեր համակարգերում վերը նշված գլխավոր ինստիտուտների շարքում ևս կարելի է առանձնացնել առավել ազդեցիկ և առաջնային ոլորտներ: Օրինակ՝ նախկին ԽՍՀՄ-ում գերակայողը քաղաքական-գաղափարախոսական բաղադրիչն էր: Այն իր կնիքն էր թողնում տնտեսության, կրթության, ընտանիքի, կրոնի, հասարակական կյանքի մյուս կողմերի ու հարաբերությունների վրա: Թերևս տեղին է նկատել, որ մարքայան հայտնի դրույթը, թե կեցությունն է որոշում գիտակցությունը, և հետևաբար՝ հասարակական հիմնաշենքն է որոշում վերնաշենքային գործոնների բնութագիրը, ԽՍՀՄ-ում իրականացվել էր հակառակ տարբերակով. վերնաշենքային գործոնները (գաղափարախոսությունը, քաղաքական սկզբունքները) թելադրում էին հիմնաշենքային (տնտեսական) հարաբերությունների բնույթը:

ԱՄՆ-ում ազդեցիկ և որոշիչ է տնտեսական հատվածը: Այն իր կնիքն է թողնում կրթական համակարգի, գիտության, ընտանիքի վրա: ԱՄՆ-ն առաջատարների շարքում է պայմանագրային ամուսնությունների, կրթության շուկայամետության ցուցանիշներով: ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությունը գլխավորապես ուղղորդվում և բացատրվում է հենց տնտեսական շահի գործոնով:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում բավական ազդեցիկ է կրոնը՝ որպես այդ երկրի պետական անվտանգության և տարածքային ամբողջականության երաշխիք: Կրոնն իր կնիքն է դնում թե՛ կրթության, թե՛ քաղաքականության, թե՛ ընտանեկան հարաբերությունների և թե՛ հասարակական կյանքի այլ կողմերի վրա:

⁷ Տե՛ս **Кравченко А.** Социология: учебник. М., 2001, էջ 183-186, **Бергер П.** Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива. М., 1996, էջ 84-85:

⁸ Տե՛ս **Հ. Հովհաննիսյան**, Հասարակական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները, Եր., 2003, էջ 9:

Հայ հասարակության համար վերը նշված վեց գլխավոր ինստիտուտների շարքում թերևս առավել ազդեցիկ ու գերակայող են **ընտանիքն ու կրթությունը**: Թեև համաշխարհայնացման գործընթացների և տնտեսական գործոնի ավելի ու ավելի կարևորման ընթացքում ընտանիքի ինստիտուտը սկսել է թուլանալ (ավելացել են ամուսնալուծությունները, դիսլոկալ ամուսնությունները, ոչ լրիվ ընտանիքները և այլն), սակայն կրթական համակարգը, իր թերություններով հանդերձ, մեր հասարակության համար մնում է արժեհամակարգի գլխավոր բաղկացուցիչներից մեկը: Հատկանշական է նաև, որ հանրային կարծիքն ավելի զգայուն է արձագանքում ընտանեկան արժեքներին ու կրթական համակարգին վերաբերող իրադարձություններին, քան տնտեսական բնագավառի գործընթացներին:

Նմանատիպ առանձնահատկությունների, տվյալ հասարակությանը և սոցիալական տարբեր շերտերին բնորոշ յուրահատկությունների իմացությունն ու հաշվի առնելն անհրաժեշտ են հասարակական վերափոխումների վերաբերյալ որոշումներ ընդունելու գործընթացներում:

Հասարակական համակարգի զարգացումներն ու փոխակերպումները տեղի են ունենում ինստիտուցիոնալ կառույցների էվոյուցիայի, ավանդական սոցիալական հաստատությունների արդիականացման և նորերի ձևավորման ճանապարհով:

Նոր ինստիտուտի ձևավորման, սոցիալական նորմերի, դերերի ու կարգավիճակների ամրագրման գործընթացն ինստիտուցիոնալացումն է: Դրա շնորհիվ հասարակական գործունեության ինքնաբուխ ձևերը, վերափոխումներն ու շարժումները դառնում են սոցիալ-կառուցվածքային տեսանկյունից առավել կարգավորված ու նորմավորված:

Նոր ինստիտուտի ձևավորման (ինստիտուցիոնալացման) գործընթացում կարելի է առանձնացնել երկու տեսանկյուններ՝ **կառուցվածքային** և **գործառութային** բաղադրիչները:

Ինստիտուտը **կառուցվածքային առումով** կայացած կարելի է համարել, եթե առկա են դրա գոյության և կենսագործունեության համար անհրաժեշտ՝

- օրենսդրական դաշտն ու իրավական-նորմատիվ պայմանները,
- նյութական-ֆինանսական միջոցները,
- մարդկային-կադրային ներուժը:

Գործառութային առումով ինստիտուտը կայացած է, եթե այն լիարժեք կատարում է իր վրա դրված առաքելությունը, դերը հասարակական կյանքում:

Ներդաշնակ, աստիճանական զարգացում ապրող հասարակության մեջ սոցիալական ինստիտուտի այս երկու կողմերի ձևավորումն ու զարգացումը սովորաբար տեղի է ունենում զուգահեռաբար: Սակայն արմատական, շրջադարձային փոխակերպումներ ապրող հասա-

րակությունների պարագայում կարող են լինել ինստիտուտների ձևավորման կառուցվածքային և գործառնության բաղադրիչների ոչ համաքայլ զարգացումներ:

Հայաստանյան իրականության մեջ ժողովրդավարական հաստատությունների մի զգալի հատվածը կարելի է ձևավորված համարել հիմնականում **կառուցվածքային առումով**: Կան բազմաթիվ կուսակցություններ՝ իրենց կանոնադրությամբ, անդամներով, որոշակի նյութական ռեսուրսներով, սակայն որպես հանրության լայն խավերի շահերն ինտեգրելուն և քաղաքական որոշումների կայացման մակարդակում դրանք ներկայացնելուն կոչված կառույցներ՝ դեռևս զարգացման ու կայացման խնդիրներ ունեն:

2004 թվականից ՀՀ-ում գործում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը: Նմանատիպ կառույցներ կան ԱՊՀ անդամ մյուս երկրներում ևս: Առկա են համապատասխան իրավական դաշտ, նյութական-ֆինանսական ռեսուրսներ, բարձր որակավորում ունեցող աշխատակազմ, սակայն հանրային կյանքի տարբեր ոլորտներում այդ ինստիտուտի ներկայությունն ու գործառնությունը միշտ չէ, որ բավարար է:

2014 թ. տվյալներով՝ ՀՀ արդարադատության նախարարությունում գրանցված են 4066 հասարակական կազմակերպություններ՝ իրենց կանոնադրությամբ ու անդամներով, համապատասխան իրավական դաշտով, սակայն դրանցից շատերն ի վիճակի չեն լիարժեքորեն կատարելու իրենց կանոնադրական առաքելությունը: Գործառնության առումով այդ կազմակերպությունները դեռևս կայացման ճանապարհ ունեն անցնելու⁹:

Հնարավոր է նաև հակառակը՝ ձևավորվել է այս կամ այն գործառնության նկատմամբ հասարակական պահանջարկ, առկա է խնդիր, որը ստանում է ինքնաբերական իրավիճակային լուծումներ, սակայն դեռևս չկա որևէ կոնկրետ կառույց, որը պաշտոնապես ստանձնի ու իրականացնի այդ գործառնությունը:

Օրինակ՝ 1980-ականների վերջին Ադրբեջանի հետ սահմանին հնչում էին կրակոցներ, զոհվում էին Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքացիներ: Առկա էր հայկական բնակավայրերն ու բնակչությանը պաշտպանելու անհրաժեշտությունը: Սակայն չկար ո՛չ պաշտպանության նախարարություն, ո՛չ էլ ազգային բանակ, որոնք ստանձնեին այդ գործառնության իրականացման պարտականությունը: Խնդրի լուծումն իրականացվում էր սահմանամերձ գյուղերի բնակչության, ներքին գործերի նախարարության, ազգային անվտանգության ծառայության, երկրապահ կամավորականների ջոկատների ուժերով: Եվ միայն 1991 թ. ՀՀ նախագահի կողմից ստորագրվեց հրամանագիր կա-

⁹ Որոշ գնահատականներով իրապես գործում է գրանցված կազմակերպությունների 15-20 տոկոսը (տե՛ս «2014 ՔՀԿ կայունության ցուցանիշ – Հայաստան, հունիս, 2015», էջ 2): [http://www.cdpc.am/file/Armenia+%20\(2\).pdf](http://www.cdpc.am/file/Armenia+%20(2).pdf); <http://www.cdpc.am/file/ARMENIA%20eng.pdf>):

ռավարության կազմում պաշտպանության նախարարությունն ստեղծելու մասին, որին վերապահվեց կամավորական խմբերի հիման վրա ազգային բանակի կորիզը ձևավորելու առաքելությունը:

Ինստիտուցիոնալացման հակառակ երևույթը ինստիտուցիոնալ ճգնաժամն է: Դա մի իրավիճակ է, երբ ինստիտուտը, ի վիճակի չլինելով կատարել իր վրա դրված առաքելությունը, սկսում է խոչընդոտել հասարակական զարգացման գործընթացները, առաջացնել նորանոր խնդիրներ:

Քաղաքական ինստիտուտների և իշխանական կառույցների ճգնաժամն, օրինակ, կապված է հասարակական կառավարման բնագավառում իրենց առաքելության ոչ արդյունավետ իրականացման հետ և դրսևորվում է բնակչության շրջանում դրանց նկատմամբ վստահության անկմամբ: Ձևավորվում են երկու հիմնական միտումներ. լայն խավերին բնորոշ քաղաքական իներտություն, քաղաքական կյանքից օտարվածություն և քաղաքական կառույցների կողմից՝ քաղաքացիներին իրենց կողմը գրավելու նպատակով ոչ ժողովրդավարական, ոչ օրինական մեթոդների (ընտրակաշառք, վարչական ռեսուրսների և միջոցների կիրառում) դիմելու գործելակերպի աճ¹⁰:

Վերջին տասնամյակների փորձը վկայում է, որ փոխակերպվող հասարակություններում պարբերաբար աճում է իշխանության ինստիտուտների և քաղաքական կուսակցությունների նկատմամբ անվստահությունը: Ճգնաժամը, սակայն, վեր հանելով ինստիտուտի գործառության մեջ եղած խոչընդոտները, մեթոդապես հիմնավորված գործունեության դեպքում օգնում է նաև վերացնելու դրանք՝ կատարելագործելով հասարակական համակարգի կառուցվածքային և գործառութային նկարագիրը:

Ինստիտուցիոնալ ճգնաժամից դուրս գալու, այն հաղթահարելու առնվազն չորս տարբերակ կարելի է առանձնացնել.

- ինստիտուտը դադարում է գոյություն ունենալ,
- ինստիտուտն իր գործառույթների մի մասը փոխանցում է այլ ինստիտուտի,
- ստեղծվում են նոր ինստիտուտներ, որոնք ստանձնում են ճգնաժամ ապրող ինստիտուտի գործառույթները¹¹,
- իրականացվում են ինստիտուտի կառուցվածքային բարեփոխումներ, որոնց շնորհիվ ինստիտուտը վերստանձնում է իր գործառույթները:

Հասարակական փոխակերպվող համակարգերում տեղի ունեցող գործընթացների գնահատման և արդյունավետ կառավարման տեսանկ-

¹⁰ Տե՛ս **Հ. Հովհաննիսյան**, նշվ. աշխ., էջ 11-12:

¹¹ Երբ 1970-ական թթ. ի վեր ԽՍՀՄ հանրակրթական համակարգն այլևս չէր կարողանում ապահովել շրջանավարտների գիտելիքների այնպիսի մակարդակ, որն անհրաժեշտ էր բուհ ընդունվելու համար, ձևավորվեցին ֆակուլտատիվ դասընթացները դպրոցներում, նախապատրաստական կուրսերը բուհերում, երևան եկավ և արագորեն լայն տարածում ստացավ կրկնուսույցների ինստիտուտը:

յունից առանձնակի ուշադրության է արժանի հասարակական ինստիտուտների գործառնությանն առանձնահատկությունների վերլուծությունը:

Ավանդաբար առանձնացվում են **ընդհանուր և մասնավոր, դրական և բացասական գործառնությունները**: Ինստիտուտի գործառնությունը դրական է, եթե այն իր գործունեությամբ նպաստում է հասարակական հարաբերությունների կատարելագործմանը, առկա խնդիրների արդյունավետ լուծմանը: Գործառնությունը բացասական է (դիսֆունկցիա), եթե ինստիտուտի գործունեությունը խոչընդոտում է հասարակական հարաբերությունների զարգացումը, առաջ է բերում նորանոր խնդիրներ:

Մակայն առավել կարևոր է հասարակական հաստատությունների գործունեությունը **բացահայտ և ոչ բացահայտ գործառնությունների** դիտանկյունից վերլուծելու հանգամանքը:

Գործառնությունը կոչվում է **բացահայտ**, եթե այն ամրագրված է օրենսդրությամբ, արձանագրված է ինստիտուտի իրավական փաստաթղթերում, հռչակված է, և այդ մասին լավատեղյակ է հանրային կարծիքը: Գործառնությունը կոչվում է **ոչ բացահայտ** (թաքնված), եթե այն ամրագրված չէ իրավական փաստաթղթերում, հրապարակված չէ և դժվար նկատելի է հանրային կարծիքի համար¹²:

Բուհի դրական բացահայտ գործառնությունը (կրթության գործի կազմակերպում, մասնագետների պատրաստում, գիտահետազոտական ծրագրերի իրականացում) ամրագրված են նրա կանոնադրության մեջ: Մակայն բուհը նպաստում է նաև երիտասարդների միջև ընկերական կապերի ձևավորմանը, երբեմն էլ՝ նոր ընտանիքների ստեղծմանը, ինչը պետք է դիտարկել ոչ բացահայտ դրական գործառնությունների շարքում: Բայց երբ բուհը ձգտում է իրականացնել բիզնես գործառնություն՝ ֆինանսական եկամուտները դիտարկելով ոչ թե իբրև կրթական գործի կազմակերպման միջոց, այլ՝ գլխավոր նպատակ, սկսում է իրականացնել ոչ բացահայտ բացասական գործառնություն՝ թողարկելով անլիարժեք ու թերի մասնագետներ:

Բանակի դրական գործառնությունը երկրի և բնակչության անվտանգության ապահովումն է արտաքին վտանգներից: Մակայն, երբ բանակը փորձում է ազդել ներքաղաքական գործընթացների վրա, կամ էլ՝ երբ բանակում չեն գործում կանոնադրական հարաբերությունները, և ծառայողները զոհվում կամ խեղվում են պաշտպանական գծից դուրս, բանակը սկսում է իրականացնել նաև ոչ բացահայտ դիսֆունկցիաներ:

Այս առումով մտահոգիչ են և միաժամանակ հետաքրքիր վերլուծության նյութ են տալիս հայաստանյան կրթական հաստատություններում սովորողների գիտելիքների գնահատման անընդհատ փոփոխվող սանդղակները:

¹² St'e u **Мертон Р. К.** Явные и латентные функции // «Американская социологическая мысль». М., 1996, էջ 233-234:

Նախկինում կրթական հաստատություններում առավել տարածված էր գիտելիքների գնահատման հինգմիավորանոց համակարգը, որտեղ նվազագույն դրական գնահատական համարվում էր «3»-ը: Այդ ընտրությունը հիմնավորված էր ընդհանուր կրթական քաղաքականությամբ. սովորողի գիտելիքները «բավարար» կարող էին գնահատվել, երբ նա յուրացրած լիներ դասընթացի սահմանված ծրագրի կեսից ավելին: «3»-ը հինգմիավորանոց սանդղակի 60 %-ն է:

Կրթական համակարգում վճարովի և անվճար հատվածների ձևավորմանը և մրցակցային սկզբունքների ներմուծմանը զուգահեռ՝ գիտելիքների գնահատման առավել զգայուն սանդղակների կիրառման պահանջարկ առաջացավ: Հայաստանի կրթական հաստատություններում սկսեց գործել 20-միավորանոց համակարգը, որտեղ սկզբում «10», իսկ հետո «8» միավորը սահմանվեց որպես նվազագույն դրական գնահատական: Դրանք 20-միավորանոց սանդղակում ունեն համապատասխանաբար՝ 50 % և 40 % տեսակարար կշիռ: Փաստորեն, նվազագույն դրական գնահատականի շեմն իջեցվեց սկզբում 10 %-ով, ապա 20 %-ով: 20-միավորանոց սանդղակը 5-միավորանոցով փոխելու պարագայում առաջինի «8» միավորը համապատասխանում է երկրորդի «2»՝ «անբավարար» գնահատականին: Նույնն է պատկերը նաև հանրակրթական հաստատություններում կիրառվող 10-միավորանոց սանդղակի դեպքում, որտեղ նվազագույն դրականի շեմը սահմանված է «4» միավորը (*տե՛ս աղյուսակ 1*):

Աղյուսակ 1

Սովորողների գիտելիքների գնահատման սանդղակների համեմատական աղյուսակ

5-միավորանոց սանդղակ	20-միավորանոց սանդղակ	10-միավորանոց սանդղակ
1	1	1
	2	2
2	.	3
	.	4 → 40 %
3 → 60 %	8 → 40 %	5
	.	6
4	10 → 50 %	7
	.	8
5	.	9
	.	10
	20	

Այս ամենը, սակայն, չարյաց փոքրագույնն է կարծես: ՀՀ բուհերում գնահատման նոր սանդղակների ներմուծմանը զուգահեռ՝ սկսեց ձևավորվել միջանկյալ քննությունների կամ ստուգումների համակարգը, որը սովորողին հնարավորություն է ընձեռում կիսամյակային նյութը հանձնել հատվածաբար: Սկզբունքն ինքնին վատը չէ: Բայց այստեղ էլ

կիրառվող գնահատման սանդղակները պարունակում են ոչ բացահայտ դիսֆունկցիաներ:

Մինչև 2011 թ. որոշ բուհերում կիսամյակի ընթացքում 64 և ավելի ժամաքանակով մատուցվող առարկաների պարագայում կիրառվում էր կիսամյակի ընթացում սովորողի գիտելիքները չորս անգամ գնահատելու պրակտիկան: Յուրաքանչյուր ստուգում կարող էր գնահատվել առավելագույնը «4» միավոր, իսկ հաճախումների (մասնակցության) համար ուսանողը կարող էր վաստակել ևս «4» միավոր: Արդյունքում ստացվում էր, որ եթե ուսանողը կարողացել է 4 ընթացիկ ստուգումներից ստանալ «1»-ական միավոր (որը, 4-միավորանոց սանդղակի ¼-ը լինելով, չի կարող դրական գնահատական համարվել) և պարտաճանաչ հաճախել է պարապմունքներին, ապա վաստակում էր «8» (նվազագույն դրական) միավոր (*տե՛ս աղյուսակ 2*):

Աղյուսակ 2

Ուսանողների գիտելիքների գնահատումը միջանկյալ ստուգումների միջոցով իրականացնելու տարբերակ

	1-ին ստուգում	2-րդ ստուգում	3-րդ ստուգում	4-րդ ստուգում	Մասնակցություն	Ամփոփիչ գնահատական
Առավելագույն գնահատականը	«4»	«4»	«4»	«4»	«4»	«20»
Ստացած գնահատականը	«1»	«1»	«1»	«1»	«4»	«8»

Փաստորեն, չորս անգամ «անբավարար» ստացած սովորողը, որը պարտաճանաչ հաճախել էր պարապմունքներին, «հրաշքով» դրական ամփոփիչ միավոր էր վաստակում: Խնդիրն էլ ավելի է լրջանում, երբ առաջարկվում է միջանկյալ քննությունից «0.5» միավոր ստանալու դեպքում այն «կլորացնել» և դաձնել «1»՝ հոգուտ սովորողի:

Գնահատման համակարգերի քննարկումների շնորհիվ արձանագրվել են որոշ դրական տեղաշարժեր: Մասնավորապես, ԵՊՀ-ում գործող գնահատման սանդղակում 2011 թվականից սկսած հաճախումների (մասնակցության) բաղադրիչը ընդհանուր սանդղակում սահմանվել է մինչև 10 %, իսկ ընթացիկ քննությունները կիսամյակի ընթացքում կարող են լինել մինչև երկուսը: Փոփոխություններն, իհարկե, դրական են, սակայն միջանկյալ «անբավարար» գնահատականների արդյունքում ամփոփիչ «բավարար» գնահատական ստանալու հնարավորությունը դեռևս պահպանվում է (*տե՛ս աղյուսակ 3-ը*):

Երկու միջանկյալ և մեկ հանրագումարային քննություն
նախատեսող տարբերակ

	1-ին ստուգում	2-րդ ստուգում	Հանրագումարային քննություն	Մասնակցություն	Ամփոփիչ գնահատական
Առավելագույն գնահատականը	«4»	«4»	«10»	«2»	«20»
Ստացած գնահատականը	«1»	«1»	«4»	«2»	«8»

Հարցի լուծման համար, թերևս, անհրաժեշտ է.

ա) միջանկյալ և հանրագումարային քննությունների համար կիրառել միանման սանդղակներ,

բ) եթե քննական նյութերի ծավալները հավասարազոր են, ապա կիրառել ստացած գնահատականների ոչ թե գումարման (կումուլյացիայի), այլ թվաբանական միջինացման սկզբունքը, իսկ եթե քննությունների նյութերը ծավալային (և/կամ բովանդակային արժեքի) տեսանկյունից տարբեր են, ապա սահմանել համապատասխան գործակիցներ,

գ) և **ամենակարևորը՝ գիտելիքների գնահատման կիրառվող սանդղակներում նվազագույն բավարարի շեմը վերասահմանել 60 %-ը** (20-միավորանոց սանդղակի դեպքում՝ «12»-ը, 100-միավորանոց սանդղակի դեպքում՝ «60»-ը և այլն):

Այսպիսով, փոխակերպվող հասարակության պայմաններում բարեփոխումների և հանրային կառավարման արդյունավետությունը երաշխավորելու առումով անհրաժեշտ են համակարգի կառուցվածքային և գործառության առանձնահատկությունների վերլուծությանն ուղղված հետազոտություններ: Հասարակական հարաբերությունների զարգացման նպատակով ծրագրեր իրականացնելիս և որոշումներ կայացնելիս տվյալ համակարգի անվտանգության և կայուն զարգացման շահերը պահանջում են հետազոտել հաստատությունների ոչ միայն ֆունկցիաները, այլև հնարավոր դիսֆունկցիաները, հաշվի առնել ոչ միայն բացահայտ, այլև ոչ բացահայտ գործառույթների հավանականությունն ու բնույթը:

Ետխորհրդային Հայաստանում 1990-ականների տնտեսական, սոցիալական ճգնաժամերի, պատերազմական իրավիճակի թելադրանքով առավել տիրապետող էր դարձել կառավարման **իրավիճակային** մոդելը, երբ կառավարությունը յուրօրինակ «հրշեջ ջոկատի» գործառույթներ էր իրականացնում՝ լուծելով տվյալ պահին առավել հրատապ խնդիրները: Անկախության հռչակումից ավելի քան երկու տասնամյակ անց, երբ բավականաչափ ամրացել են պետական, տարածքային ու տեղական ինքնակառավարման հաստատությունները, օրենսդրական

դաշտը, այնուհանդերձ շատ ոլորտներ շարունակում են կառավարվել իրավիճակային սկզբունքով, ընդունվում են ոչ բավարար չափով կշռադատված, շահառու խմբերի մասնակցությամբ հանրային քննարկումների փուլ չանցած, փորձագիտորեն չհիմնավորված որոշումներ: Օրինակները բավականին շատ են:

2011թ. հունվարին Երևանի քաղաքապետարանը որոշեց արգելել բացօթյա (փողոցային) առևտուրը մայրաքաղաքում: Որոշումն իրավաչափ էր, քանզի օրենսդրորեն քաղաքապետարանն օժտված է նման իրավասությամբ: Որոշումն արդարացված էր նաև առևտրի սանիտարահիգիենիկ պայմանների, քաղաքի փողոցների տեսքի ու մաքրության բարելավման, տնտեսության սովերային մասի կրճատման և կոռուպցիոն երևույթների դեմ պայքարի տեսանկյուններից: Սակայն որոշմանը հետևեցին բացօթյա առևտրով զբաղվողների ամիսներ շարունակվող բողոքի գործողությունները քաղաքապետարանի, կառավարության և Ազգային ժողովի շենքերի առջև, ընդդիմադիր և հասարակական գործիչների քննադատական ելույթները:

Քննարկումներից պարզվեց, որ մինչ որոշումն ընդունելը քաղաքային իշխանությունները չէին իրականացրել մարքեթինգային ուսումնասիրություններ և մշտադիտարկում՝ ճշտելու համար, թե Երևանում քանի մարդ է զբաղվում բացօթյա առևտրով, ինչպիսին է նրանց ժողովրդագրական բնութագիրը (տարիքը, սեռային կազմը, կրթամակարդակը, սոցիալական կարգավիճակը), ինչ հիմնական ապրանքատեսակներ են վաճառում, միջինը որքան է կազմում ապրանքների և դրամի շրջանառությունը, միջին վիճակագրական առևտրականի եկամուտը, կա՞ն արդյոք և որքա՞ն են ապօրինի հարկերը թաղային հեղինակություններին ու ոստիկաններին, բացօթյա առևտրով զբաղվող անձը քանի՞ հոգու կարիքներ է հոգում ընտանիքում:

Քաղաքապետարանը բողոքի գործողությունները մեղմելու նպատակով բացօթյա առևտրով զբաղվողներին առաջարկեց առժամանակ անվճար տեղեր հատկացնել գործող և նոր կառուցվելիք փոքր շուկաներում: Սակայն այս անգամ էլ ուսումնասիրված չէր կառուցվելիք փոքր շուկաների տարածքում մարդկանց հոսքը օրվա լույս ժամերին, այն, թե ինչ ժամանակահատվածում կարող են և կարո՞ղ են արդյոք փոխհատուցվել բացօթյա առևտուր անողների կորուստները: Փաստորեն, բավարար չափով ուսումնասիրված չէին հարցի տնտեսական, սոցիալական, հոգեբանական, բարոյական, քաղաքական տեսանկյունները: Հապճեպ ընդունված որոշման պատճառով չհաջողվեց խուսափել սոցիալական դժգոհության ավելացման մի նոր օջախի առաջացումից:

Նման դեպքերում հիշողության մեջ ականա հառնում է չերնամիրդինյան հայտնի արտահայտությունը. «Ուզում էինք լավ բան անել, բայց ստացվեց ինչպես միշտ»:

Վուդրո Վիլսոնը նկատում է. «Ցանկացած երկրում, որտեղ կառավարությունը հաշվի է նստում հանրային կարծիքի հետ, բոլոր բարեփոխումներն ընթանում են դանդաղ և լի են փոխզիջումներով: Քանզի, որտեղ առկա է հանրային կարծիքի հասկացությունը, այն պետք է գերակայի»¹³:

Ցավոք, հանրային կառավարման բնագավառում ոչ բավարար չափով կշռադատված որոշումների օրինակները քիչ չեն: Նման դեպքերում, որպես կանոն, բացակայում են հիմնախնդրի համակողմանի վերլուծությունները, հնարավոր կամ առկա բախումնային իրավիճակների դերային և գործոնային վերլուծությունները, հանրային լսումների հնարավորության գործադրումը, փոխարենը գերակայող են նեղ խմբակային, շահադիտական, իրավիճակային քայլերն ու լուծումները:

Հանրային համակարգի կառավարման իրավիճակային մոդելի կիրառման պարագայում երբեմն էլ ստիպված են լինում ավելի շատ պայքարել անցանկալի հետևանքների, քան դրանց պատճառների դեմ: 2014 թ. ՀՀ-ում կուտակային կենսաթոշակային պարտադիր համակարգի ներդրման անհրաժեշտության վերաբերյալ կառավարության փաստարկները հետևյալներն էին. ծնելիության ցուցանիշների նվազման, աշխատանքային տարիքի քաղաքացիների չդադարող արտագաղթի, աշխատատեղերի նվազ քանակի, ինչպես նաև կյանքի տևողության միջին ցուցանիշների ավելացման պատճառով աշխատող քաղաքացիներ-թոշակատուներ հարաբերակցության անբարենպաստ իրողությունը աննպատակահարմար և անհնարին է դարձնում կենսաթոշակային համակարգը **«սերունդների համերաշխության»** սկզբունքով կազմակերպելը: Ուստի տնտեսական և սոցիալական ճգնաժամից խուսափելու համար առաջարկվում էր անցնել **պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային համակարգին**: Մինչդեռ առավել նախընտրելի կլիներ բազմապատկել ջանքերը տնտեսության զարգացման, աշխատատեղերի ավելացման, արտագաղթի ծավալների նվազեցման, ծնելիության ցուցանիշի ավելացման ուղղությամբ: Դա, թերևս, թույլ կտար ի սկզբանե հրաժարվել կուտակային կենսաթոշակային համակարգի **պարտադիր լինելու** գաղափարից և այն ներդնել որպես **կամավոր և այլընտրանքային**, քաղաքացիների համար առավել շահեկան տարբերակ խուսափելով սոցիալական դժգոհության և բողոքի նոր ալիքներից:

Հանրային կառավարման գործընթացներում համակարգային մոտեցման սկզբունքի արմատավորումը, որոշումների կայացման գործընթացներում հանրային լսումների կազմակերպման ավանդույթի ձևավորումը, այդ գործընթացներում շահագրգիռ կողմերի մասնակցության ապահովումը երաշխիքներ են ստեղծում խուսափելու փորձի ու սխալների և վերջիններիս համար թանկ վճարելու արատավոր

¹³ Вильсон В., նշվ. աշխ., էջ 32: <http://kk.convdocs.org/docs/index-234735.html>

պրակտիկայից՝ իրականացվող բարեփոխումները դարձնելով նպատակային ու արդյունավետ:

Հանրային կառավարման տարբեր օղակներում արդյունավետության բարձրացման, անցանկալի դիսֆունկցիաներից խուսափելու համար անհրաժեշտ է կարևորել պետական, տարածքային ու տեղական ինքնակառավարման հարցերով զբաղվող պաշտոնյաների որակավորման բարձրացման, բարոյական նկարագրի բարելավման, տեղական, տարածքային, կենտրոնական կառավարման հաստատությունների և գիտահետազոտական կենտրոնների ու քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների միջև բազմակողմանի համագործակցության, սոցիալական գործընկերության և մասնակցային գործընթացների խթանմանն ուղղված ջանքերն ու քաղաքականությունը:

Բանալի բառեր – *հասարակական համակարգ, կառավարում, հասարակական ինստիտուտ, ինստիտուցիոնալացում, ինստիտուցիոնալ ճգնաժամ, կառուցվածք, բացահայտ և ոչ բացահայտ գործառնություններ*

ОВАНЕС ОВАНИСЯН – Структурно-функциональная характеристика социальной системы и проблемы управления (методологические аспекты). – В статье в контексте теории среднего уровня и методологических принципов структурного функционализма рассматриваются основные институты и элементы социальной системы. Анализируются структурные и функциональные аспекты процессов институционализации и институционального кризиса, проявления явных и латентных функций в контексте принятия управленческих решений. Обосновывается целесообразность системного подхода при решении социальных проблем. Приводится ряд примеров, как в Армении (2010–2014) на разных уровнях общественного управления принимались конкретные решения, проанализированы некоторые проблемы, которые при этом возникли, и эффективные пути их преодоления.

Ключевые слова: *социальная система, управление, социальный институт, институционализация, институциональный кризис, структура, явные и латентные функции*

HOVHANNES HOVHANNISYAN – Structural-Functional Characteristics of Social System and Problems of Management (Methodological Aspects). – Fundamental elements of the social system and their functional features are analyzed in the article from the positions of middle levels theory and methodology of structural functionalism. The article studies structural and functional aspects of institutionalization and institutional crises, demonstrations of evident and not evident functions in the administrative decision-making context. Efficiency and expediency of system approach in cases of problem resolution are substantiated.

The article analyzes definite examples of problems of Armenia in 2010-2014 arising during making decisions at various levels of public management and their implementation, methodologically effective ways to overcome these problems.

Key words: *social system, management, social institutions, institutionalization, institutional crisis, structure, explicit and latent functions*